

Pavel Holländer

PRÁVNÍ FILOSOF VIKTOR KNAPP, ANEB MEZI POMÍJIVOSTÍ A TRVÁNÍM

Abstrakt: 100. výročí narození Viktora Knappa je příležitostí připomenout jeho právně-filosofické dílo. Knapp byl civilistou, právním filozofem, teoretikem, logikem, informatikem. Zformuloval řadu problémů, jež se staly v právní vědě předmětem rozsáhlých diskusí: patří mezi ně otázka chápání právní odpovědnosti, pojmu systém práva a hledisek jeho utváření, založení oboru právní kybernetiky, později právní informatiky, úvahy o mezích algoritmizace právního myšlení, pochopení zvláštností právního jazyka a právního pojmosloví, jakož i vytváření právního tezauru, vymezení obsahu jednotlivých právně-normativních modalit, především různých alternativ chápání modality dovolení, zkoumání logické teorie otázek, definic, teorie argumentace, právní a etické otázky medicínského experimentu. Knappův přístup k právní filosofii byl analyticko-sociologický. Reagoval jím na řadu právně-filosofických výzev: např. konflikt mezi spravedlností a právem nachází u něj, obdobně jak je tomu u H. Harta, vyústění v pojmu autokorigování nespravedlivého práva.

Klíčová slova: analyticko-sociologická filosofie práva, nacistická filosofie práva, marxistická filosofie práva, přirozené a pozitivní právo, pojem autokorigování nespravedlivého práva

ÚVOD

Česká právní věda, neřku-li česká filosofie práva, je disciplína mladá. Právní věda v českém vědeckém a kulturním životě postupně nabývala na významu až v závěru 19. století. Možnost českých přednášek na právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy Univerzity v Praze se otevírá teprve po roce 1848, v roce 1854 se pak zřizují první dvě profesorské stolice pro paralelní přednášky v českém jazyce a postupně probíhá proces utváření českého profesorského sboru, jenž je završen v roce 1882 oddělením české a německé právnické fakulty.¹ Jak konstatuje B. Tomsa, v počátcích utváření české právní vědy v ní „převládaly disciplíny pozitivně dogmatické a historické ... záběhy do druhých právních věd (teoretických – pozn. P. H.) dostávají se teprve s opožděním“.²

Klíčovou postavou formování se české právní vědy ve druhé polovině 19. století byl Antonín Randa.³ Helmut Slapnicka k Randovu postavení v české právní vědě pozname-

¹ Podrobněji viz SLAPNICKA, H. Die Prager Juristenfakultät in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: M. Neumüller. *Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern*. München, 1984, s. 55 a násl.

² TOMSA, B. *Nauka o právních vědách. Základy právní metodologie*. Praha, 1946, s. 111–112.

³ Antonín Randa (*1834, †1914), profesor občanského práva na právnické fakultě Univerzity Karlo-Ferdinandovy v Praze, zakladatel moderní české vědy občanského práva, čestný doktor univerzit v Bologni a Krakově. Po rozdělení pražské univerzity na dvě samostatné vysoké školy s českým a německým vyučovacím jazykem byl zvolen prvním prorektorem (1882/83) a pak druhým rektorem (1883/84) univerzity české; děkanem právnické fakulty byl zvolen v letech 1872 a 1885. Od roku 1881 člen rakouské Panské sněmovny a rak. Říšského soudu, v letech 1904–1906 „ministr krajan“ v rak. vládě. Z mnoha jeho prací třeba zmínit zejména: *Der Besitz nach österreichischem Rechte mit Berücksichtigung des gemeinen Rechtes, des preußischen, französischen und sächsischen Gesetzbuches*. Leipzig, 1865; *Der Erwerb der Erbschaft nach österreichischem Rechte, auf Grundlage des gemeinen Rechtes, mit Berücksichtigung des preussischen, französischen, sächsischen und Zürcher Gesetzbuches*. Wien, 1867; *Das Eigentumsrecht nach österreichischem Rechte mit Berücksichtigung des gemeinen*

nává: „Na české univerzitě byl ... Antonín Randa oslavován jako ‚největší český právník‘ a jako ‚český Savigny‘. Jeho vědecké uznání se zakládalo na jeho pracích o držbě a vlastnictví ... Jejich zásluhou jevil se jako nejvýznamnější představitel historicko-právní školy v rakouské civilistice (a to vedle Ungera a Exnera).“⁴ V kruhu českých krajanů požíval Randa nepředstavitelného uznání ... v právních debatách žádný argument nevážil víc než argument ‚Randa dixit‘.“⁵

Randa je nejen pro současnou českou, nýbrž i pro současnou rakouskou a německou civilistiku a konstitucionalistiku, a to i po více než 100 letech, aktuálním a reflektovaným autorem.⁶ Pražská právnická fakulta byla i po ukončení Randova působení formována jeho přístupem k právu a právní vědě, klíčovou roli v dalším jejím vývoji sehrávali právě jeho žáci. Z jejich řady nutno zmínit civilistu, průkopníka české srovnávací vědy, originálního myslitele s teoretickým přesahem, Emanuela Tilsche⁷ a zejména pak klíčovou postavu české civilistiky první poloviny 20. století Jana Krčmáře.⁸

V roce 1908 publikuje mladý právník působící ve Vídni, František Weyr, knihu „Příspěvky k teorii nucených svazků“⁹ a studii „Zum Problem eines einheitlichen Rechtssystems“.¹⁰ Těmito pracemi rodí se obor filosofie práva v českém prostředí jako svébytný obor právní vědy. František Weyr¹¹ se stává zakladatelem a vůdčí osobností brněnské

Rechtes und der neueren Gesetzbücher. Leipzig, 1884. Z prací o Randovi viz zejména: KNAPP, V. *Portrét Antonína Randy (k jeho dvojímu výročí)*, Právník, 1994, č. 9–10, s. 866 a násl.; BANASZKIEWICZ, B. Antonín Randa (1834–1914). *Kwartalnik Prawa Prywatnego*, 2008, č. 4, s. 913 a násl.

⁴ OGRIS, W. Die historische Schule der österreichischen Zivilistik. In: *Festschrift Hans Lentze*. Innsbruck – München, 1969, s. 460.

⁵ SLAPNICKA, H., op. cit. v pozn. č. 1, 40, s. 77–78.

⁶ Viz WILHELM, W. Private Freiheit und gesellschaftliche Grenzen des Eigentums in der Theorie der Pandektenwissenschaft. In: H. Coing – W. Wilhelm (Hrsg.). *Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert. Band IV*. Frankfurt a. M., 1979, s. 32; BYDLINSKY, F. Zu doppelten Eigentumsbegriff. In: E. Bucher – C.-W. Canaris – H. Honsell, T. Koller (Hrsg.). *Norm und Wirkung. Festschrift für Wolfgang Wiegand zum 65. Geburtstag*. Bern – München, 2005, s. 144, 147, 149, 151; BOROWSKI, M. *Grundrechte als Prinzipien*. Baden – Baden, 1998, s. 428.

⁷ Emanuel Tilsch (*1886, †1912). Od roku 1903 až do své smrti profesor právnické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří: *Der Einfluss der Zivilprozessgesetze auf das materielle Recht*. 2. Aufl., Wien, 1901; *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Praha, 1905; *Občanské právo rakouské. Část všeobecná*. Praha, 1913; *Aforismy a myšlenky*. Praha, 1916.

⁸ Jan Krčmář (*1877, †1950). Profesor soukromého práva na Karlově univerzitě, ministr školství a národní osvěty v několika vládách meziválečného Československa. Klíčová byla jeho účast na kodifikačních pracích v oblasti občanského práva, účast v návrhu občanského zákoníku z roku 1937. K jeho významným pracím patří: *Základy Bartolovy a Baldovy teorie mezinárodního práva soukromého*. Praha, 1910; *Právo občanské. Část všeobecná*. 3. vyd., Praha, 1936; *Práva věcná*. 2. vyd., Praha, 1934; *Právo obligacní*. 3. vyd., Praha, 1936; *Právo rodinné*. 3. vyd., Praha, 1936; *Právo dědické*. 2. vyd., Praha, 1933.

⁹ WEYR, F. *Příspěvky k teorii nucených svazků*. Praha, 1908.

¹⁰ WEYR, F. Zum Problem eines einheitlichen Rechtssystems. *Archiv für öffentliches Recht*, 23, 1908, s. 529–580.

¹¹ František Weyr (*1879, †1951). Narodil se ve Vídni, v rodině univerzitního profesora matematiky, právnická studia absolvoval v Praze, kde se i posléze v roce 1909 habilitoval. Od roku 1919 profesor, jeden ze zakladatelů právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně po první světové válce, po roce 1918 krátce poslanec Národního shromáždění, jeden z autorů ústavy Československé republiky. Opakovaně zastával funkci děkana brněnské fakulty, v letech 1923 a 1924 i rektora Masarykovy univerzity, v období roků 1919 až 1929 působil zároveň i v čele Státního statistického úřadu. Angažoval se v řadě vědeckých společností v zahraničí. Po uzavření českých vysokých škol v roce 1939 zbaven možnosti působit jako univerzitní profesor, po krátkém období let 1945 až 1948 pak po komunistickém převzetí moci definitivně nuceně opouští univerzitu. Weyr zanechal mimořádně rozsáhlé dílo v oboru právní filosofie a ústavního práva, jež publikoval v značné části i v zahraničí. Z nejdůležitějších právněfilosofických a konstitucionalistických titulů lze uvést tyto: *Příspěvky*

školy ryzí nauky právní, právním filosofem a konstitucionalistou, po vzniku samostatné československé republiky i politikem, především ale tvůrcem ucelené analytické, kantovsky orientované filosoficko-právní koncepce. František Weyr nebyl solitér. Založil školu ryzí nauky právní, v níž se profilovala celá řada jeho generačních souputníků, jakož i žáků. Tito se zejména pak zasloužili o průmět základních tezí normativní teorie práva do jednotlivých oborů právní vědy.¹² Z celé řady významných osobností zmíním alespoň Vladimíra Kubeše.¹³

Zlatý věk meziválečné české filosofie práva byl pak vyznačen řadou dalších vynikajících osobností. Nelze nezmínit postavy, mezi něž patřili Jaroslav Kallab,¹⁴ lišící se ve své koncepci od Františka Weyra interpretací kantovské dichotomie mezi Sein a Sollen, jakož i chápáním pojmu věci o sobě, čehož důsledkem je u něj pluralitní chápání právní vědy,¹⁵ Bohuš Tomsa,¹⁶ významný propagátor filosofie práva, autor řady filosoficko-historických a didaktických prací,¹⁷ Karel Engliš,¹⁸ jenž ovlivněn Kantem, a to prizmatem

k teorii nucených svazků. Praha, 1908; Zum Problem eines einheitlichen Rechtssystems. *Archiv für öffentliches Recht*, 23, 1908; Zur Theorie des natürlichen Rechtes. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 6, 1913, s. 84–90; *Základy filosofie právní. Nauka o poznávání právníckém.* Praha, 1920; Bůh a stát. *Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy univerzity*, 1, 1922, s. 18–30; *Soustava československého práva státního.* 2. vyd., Praha, 1924; La théorie normative. *Ročenka právnické fakulty Masarykovy univerzity*, 4, 1925, s. 3–39; *O metodě sociologické.* Brno, 1927; Pojem pozitivnosti práva. *Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy univerzity*, 10, 1931, s. 17–32; A. Verdross (Hrsg.). *Reine Rechtslehre und Verwaltungsrecht. Festschrift gewidmet Hans Kelsen zum 50. Geburtstag.* Wien, 1931, s. 367–389; La „Stufentheorie“ de la théorie du droit vue par un Français. *Revue internationale de la théorie du droit*, 1934, s. 235–242; *Právní věda a věda o právu.* Praha – Brno, 1935; *Teorie práva.* Brno – Praha, 1936; *Československé právo ústavní.* Praha, 1937. Z prací věnovaných Weyrovi viz zejména: BOHÁČKOVÁ, R. *Život a dílo prof. JUDr. Františka Weyra.* Brno, 1993; VEČEŘA, M. (red.) *František Weyr.* Brno, 2001. O Weyrově životě viz: WEYR, F. *Paměti. 1. Za Rakouska (1879–1918).* Brno, 1999, 489 s., 2. *Za republiky (1918–1938).* Brno, 2001, 519 s., 3. *Za okupace (1939–1951).* Brno, 2004, 231 s.

¹² Bibliografii brněnské školy ryzí nauky právní sestavil Vladimír Kubeš In: *Die Brüner rechtstheoretische Schule (Normative Theorie).* Wien, 1980, s. 341 a násl.

¹³ Vladimír Kubeš (*1908, †1988). Profesor právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, po roce 1948 z politických důvodů donucen univerzitu opustit, krátce pak opět na ní působí v období Pražského jara (1968). V letech 1974 až 1981 jako hostující profesor působil v oboru filosofie práva na právnické fakultě Univerzity ve Vídni. Mezi jeho nejvýznamnější právně-filosofické práce patří: *Nemožnost plnění a právní norma.* Praha – Brno, 1938; *Právní filosofie XX. století.* Brno, 1947; *Grundfragen der Philosophie des Rechts.* Wien – New York, 1977; *Die Rechtspflicht.* Wien, 1981; *Ontologie des Rechts.* Berlin, 1986; *Theorie der Gesetzgebung.* Wien – New York, 1987.

¹⁴ Jaroslav Kallab (*1879, †1942). Profesor trestního práva a trestního řízení na právnické fakultě Masarykovy univerzity (od r. 1919), třikrát její děkan, v letech 1927 a 1928 rektor Univerzity. Mj. působil jako expert čs. delegace na pařížské mírové konferenci po první světové válce. Jeho nejvýznamnější právně-filosofické prací je kniha *Úvod ve studium metod právních.* Sv. I. až III., Praha, 1920–1921.

¹⁵ KALLAB, J. *Právní věda a věda o právu. Poznámky k Weyrově noetice.* (Die Rechtswissenschaft und die Wissenschaft vom Recht. Bemerkungen zu Weyrs Erkenntnistheorie.) *Časopis pro právní a státní vědu*, XVIII, 1935, s. 337–339.

¹⁶ Bohuš Tomsa (*1888, †1977). V l. 1921–38 působil na právnické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě, od r. 1926 jako profesor, dvakrát byl děkanem, v r. 1933–34 rektorem Komenského univerzity. V r. 1938 přešel na právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Po komunistickém převratu v r. 1948 byl nucen pedagogické a veřejné činnosti zanechat.

¹⁷ *Moderní italská právní filosofie. Příspěvek k dějinám právní filosofie posledních let.* Praha, 1921; *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii.* Bratislava, 1923, reprint Plzeň 2007; *Filosofické základy Ciceronovy nauky o právu a státu.* Bratislava, 1924; *Masarykův zápas o právo přirozené.* Bratislava 1928; *Nauka o právních vědách. Základy právní metodologie.* Praha, 1946.

¹⁸ Karel Engliš (*1880, †1961). Profesor národního hospodářství nejdřív na Vysokém učení technickém v Brně (od r. 1911), pak na právnické fakultě Masarykovy univerzity v Brně (od r. 1919), opakovaně její děkan, první rektor Masarykovy univerzity (v l. 1919, 1920), opakovaně ministr financí v několika československých vládách

Schopenhauerovy interpretace, vytváří svébytnou filosofickou koncepci, jež má významné konsekvence i pro porozumění pojmu normy,¹⁹ Emil Svoboda, přirozenoprávně orientovaný pražský civilista,²⁰ a konečně Emanuel Chalupný,²¹ zanícený stoupenec právně-pozitivistické koncepce sociologického směřování.

Druhá polovina 20. století vše mění. Po kataklyzmatu druhé světové války, krátkém intermezzu let 1945 až 1948 následuje čtyřicet let studenou válkou rámovaného komunismu, plynoucím ve třech fázích: v stalinském období let padesátých, v atmosféře uvolnění let šedesátých, vrcholící Pražským jarem, a konečně v normalizaci let sedmdesátých a osmdesátých.

I toto období přináší právně-filosofická a právně-teoretická hledání, přináší osobnosti utvářející obor, mezi něž patřili zejména František Šamalík,²² Jiří Boguszak,²³ Ota Weinberger,²⁴ Zdeněk Mlynář,²⁵ Michal Lakatoš,²⁶ Ivan Bystřina²⁷ a především Viktor Knapp.²⁸

meziválečné doby (zasloužil se v této funkci o měnovou a ekonomickou stabilitu země, prosadil opakovaně vyrovnané státní rozpočty), po druhé světové vládce profesorem právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, jejím posledním demokraticky zvoleným rektorem před komunistickým převratem v r. 1948 – po něm donucen opustit univerzitu, do svého úmrtí zbaven možnosti vědecky a pedagogicky působit. Z jeho rozsáhlé vědecké tvorby nutno zmínit zejména: *Teologie jako forma vědeckého poznání*. Praha, 1930; *Finanzwissenschaft: Abriss einer Theorie der Wirtschaft der öffentlichen Verbände, mit besonderer Berücksichtigung der Tschechoslowakei*. Brünn – Prag – Leipzig, 1931; *Malá logika. Věda o myšlenkovém řádu*. Praha, 1947; *Das Problem der Logik*. Wien, 1960; *Die Lehre von der Denkordnung*. Wien, 1961.

¹⁹ ENGLIŠ, K. Die Norm ist kein Urteil. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, I/1964.

²⁰ Emil Svoboda (*1878, †1948). Profesor občanského práva na právnické fakultě Karlovy univerzity v Praze, v l. 1929 a 1930 její děkan, autor – kromě titulů z oboru práva občanského – řady právně-filosofických a esejistických textů: *Základní myšlenky demokracie*. Praha, 1919; *Myšlenky o právu, ethice a náboženství*. 2. vyd., Praha, 1926.

²¹ Emanuel Chalupný (*1879, †1958), pedagog, advokát, spisovatel, jazykovědec. Zabýval se vztahem sociologie, filosofie a práva; spoluzakladatel Sociologického institutu, předseda Masarykovy sociologické společnosti, člen a vicepresident (1934–1935) Mezinárodního sociologického institutu v Paříži. Habilitoval v roce 1921, v roce 1936 byl jmenován profesorem Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří: *Sociologie. Sociologie a filosofie práva a mravnosti. Část I*. Praha, 1929; *Logika věd*. Praha, 1945. Z prací o Chalupném viz: Zúmr, J. (red.). *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Táborec*. Praha, 1999.

²² František Šamalík (*1923, †2008). V letech padesátých funkcionář KSČ, v šedesátých letech docent Katedry teorie státu a práva Právnické fakulty UK v Praze, významný aktér Pražského jara, jeden z prvních signatářů Charty 77. Z jeho právně-filosofických prací viz zejména: *Právo a společnost*. Praha, 1965; *Člověk a instituce. Antinomie moderní demokracie*. Praha, 1967.

²³ Jiří Boguszak (*1927). Profesor Katedry teorie práva Právnické fakulty UK v Praze v letech šedesátých a pak opětovně po listopadu 1989. Vedoucí autorského kolektivu a hlavní autor přelomové učebnice *Teorie státu a práva*. Dále viz: BOGUSZAK, J. – JIČÍNSKÝ, Z. *Otázky socialistického práva a zákonnosti*. 4. vyd., Praha, 1964.

²⁴ Ota Weinberger (*1919, †2009). Právní logik a právní filosof. Po okupaci Československa odchází do Rakouska, kde posléze získává místo profesora právní teorie na právnické fakultě Univerzity ve Štýrském Hradci. V letech sedmdesátých se stává mezinárodně významnou vědeckou osobností, místopředsdou Světové organizace pro právní a sociální filosofii. Mezi jeho nejvýznamnější monografie patří: *Die Sollsatzproblematik in der modernen Logik*. Praha, 1958; *Logika. Učebnice pro právníky*. 3. vyd. Praha, 1965; *Norm und Institution*. Wien, 1988, český překlad: *Norma a instituce. Úvod do teorie práva*. Brno, 1995; *Rechtslogik*. 2. Auflage, Berlin, 1989; *Základy právní logiky*. Brno, 1993; *Institucionalismus. Nová teória konania, práva a demokracie*. Bratislava, 1995; *Alternative Handlungstheorie*. Wien – Köln – Weimar, 1996, český překlad: *Alternativní teorie jednání*. Praha, 1997.

²⁵ Zdeněk Mlynář (*1930, †1997). Zdeněk Mlynář působil v Ústavu státu a práva ČSAV, v letech šedesátých pak v různých funkcích v KSČ, stal se jednou z nejvýraznějších postav Pražského jara, v roce 1977 signatářem Charty 77. Jeho nejvýznamnější právně-filosofickou prací z let šedesátých je kniha *Stát a člověk*. Praha, 1964.

²⁶ Michal Lakatoš (*1925). Michal Lakatoš rovněž působil v Ústavu státu a práva ČSAV. Mezi jeho nejvýznamnější práce patří monografie: *Formy československého práva*. Praha, 1956, *Otázky tvorby práva v socialistické společnosti*. Praha, 1963, *Občan, právo a demokracie*. Praha, 1966, *Úvahy o hodnotách demokracie*. Praha, 1968.

1. REFLEXE NACISMU

Do světa filosofie a teorie práva vstupuje Viktor Knapp krátce po druhé světové válce a je v něm přítomen až do své smrti. Tento vstup je intelektuálně impozantní a osobně emotivní. Knihu „Problém nacistické právní filosofie“, již publikuje v roce 1947, věnuje kromě své ženy „vzpomínce na otce a matku, kteří byli obětí toho práva, o kterém píše“. Svoji prací předbílá dobu. Hluboká evropská reflexe nacistické právní filosofie a nacistické právní teorie následuje, a to zejména ve Spolkové republice Německo, teprve s odstupem patnácti a více let.²⁹ V knize Knapp reflektuje práce nacistických politiků (A. Hitlera, A. Rosenberga, J. Goebbelse a dalších) a právních teoretiků (H. Franka, R. Feislera, C. Schmitta, H. Hildebrandta, H. Messerschmidta a dalších), nebyly mu ale známy první evropsky relevantní právně-teoretické reakce na období nacismu, zejména pak veleslavná stať Radbruchova, Zákonné neprávno a nadzákonné právo.³⁰ Z okruhu významných právních teoretiků první republiky Knapp v rozhodující míře čerpá z myšlenek Vladislava Čermáka, Jaroslava Kallaba, Emila Svobody a Františka Weyra.

²⁷ Ivan Bystřina (*1924). V letech padesátých a šedesátých působil na Právnické fakultě UK v Praze. Mezi jeho klíčová díla z této doby patří monografie: *Právní názory a právní instituce*. Praha, 1954; *K teorii socialistické státnosti: některé otázky*. Praha, 1964; Bystřina, I. – Lakatoš, M. *Některé otázky teorie práva*. Praha, 1960.

²⁸ Viktor Knapp (*1913, †1996). V letech padesátých současně působil jako profesor práva občanského na Právnické fakultě UK v Praze a jako vedoucí politického odboru Kanceláře prezidenta republiky, v letech šedesátých zároveň ředitel Ústavu státu a práva ČSAV a jeden z aktérů Pražského jara, hostující profesor na Sorbonně či fakultě srovnávacího práva ve Štrasburku, v období normalizace pracovník uvedeného ústavu. Po listopadu opět jeho ředitel, do roku 1992 místopředseda ČSAV, profesor plzeňské právnické fakulty. Mezi jeho významná díla z oboru právní filosofie a teorie práva patří zejména: *Problém nacistické právní filosofie*. Praha, 1947; O vzájemném vztahu právní normy a chování jí upravovaného. *Filosofický časopis*, č. 4, 1957; *O možnosti použití kybernetických metod v právu*. Praha, 1963; *Filosofické problémy socialistického práva*. Praha, 1967; Právní pojmy a právní terminologie (Právní pojmosloví a názvosloví). *Státní správa*, č. 4, 1978; Některé otázky tvorby tezauru automatizovaného systému právních informací. (Poznámky o právním jazyku), *Právník*, č. 1, 1979; Některé otázky používání formální logiky při tvorbě práva. *Státní správa*, č. 2, 1980; Einige Probleme der deontischen Modalität „erlautet“. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 67, 1981; Logické otázky vedení sporu a dokazování (právní eristiky). *Právník*, č. 11, 1983; Některé problémy kladení otázek a hodnocení odpovědí v právu. *Právní obzor*, č. 2, 1985; Nutnost, možnost a pravděpodobnost v právním myšlení. *Právník*, č. 8, 1985; *Zwischenbeziehungen in der juristischen Logik. Rechtslehre*, Beiheft 8, 1985; Auslegung im Recht. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Vol. LXXIV, 1988; Co je dovoleno a co je zakázáno. *Právník*, č. 1, 1990; Zákonodárná moc Ústavního soudu. *Právník*, č. 2, 1993; Ist das Recht lückenlos oder lückenhaft? In: W. Krawietz – J. Wroblewski (Hrsg.). *Sprache, Performanz und Ontologie des Rechts. Festschrift für Kazimierz Opalek zum 75. Geburtstag*. Berlin 1993; *Teorie práva*. Praha, 1995. Ve spoluautorství pak V. KNAPP a kol., *Teoretické problémy tvorby československého práva*. Praha, 1983; KNAPP, V. – CEJPEK, J. *Automatické vyhledávání informací v právních textech*. Bratislava, 1979; HOLLÄNDER, P. – KNAPP, V. Zur Problematik des logischen Quadrats in der deontischen Logik. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, LXXVII, 1991.

²⁹ Viz zejména: VOIGT, A. Die Staatsrechtslehre und das Dritte Reich. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, 31 (1979), 195 an.; GRIMM, D. Die „Neue Rechtswissenschaft“ – über Funktion und Formation nationalsozialistischer Jurisprudenz. In: P. Lundgreen. (Hrsg.). *Wissenschaft im Dritten Reich*. Frankfurt, 1985, s. 35. an.; E.-W. BÖCKENFÖRDE (Hrsg.). *Staatsrecht und Staatsrechtslehre im Dritten Reich*. Heidelberg, 1985; MILLER, I. *Furchtbare Juristen. Die unbewältigte Vergangenheit unserer Justiz*. Kindler, München, 1987; RÜTHERS, B. *Entartetes Recht*. München, 1989. DREIER, H. Die deutsche Staatsrechtslehre in der Zeit des Nationalsozialismus. In: *Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer*. Heft 60, Berlin – New York, 2001.

³⁰ RADBRUCH, G. *Gesetzliches Unrecht und Übergesetzliches Recht*. 1946. Opětovně publikováno In: RADBRUCH, G. *Rechtsphilosophie*. Studienausgabe. 2. Aufl., Heidelberg, 2003, s. 216.

Vedle Knappa ve stejné době to byl Josef Tureček,³¹ zaměřený na obor právních dějin a církevního práva, jenž v roce 1946 reaguje na apokalypsu hrůz druhé světové války, na zvěrstva nacistického systému, avšak nikoli na nacistickou filosofii práva, nýbrž na realitu a dopad nacistického práva, a to iusnaturalisticky, analogicky Gustavu Radbruchovi: „Všechny tři pojmy – právo, křivda i neprávo – ... se v životě lidské společnosti vyznačují vysokým stupněm vitality, ať už se díváme nazpět nebo ať usuzujeme do budoucna. Pro minulost – asi nechybují, říkám-li, že právo, křivda i neprávo, provázají člověčenstvo od vzniku lidské společnosti, když si odmyslíme mythologický stav zlatého věku ... Do budoucna – možná, že nebudu špatným prorokem, když ... prohlásím, že všechny tři zjevy – právo, křivda i neprávo – jako apokalyptičtí jezdci budou doprovázeti naši společnost až do jejího zániku ... Také po názvoslovné stránce jsou jména právo a křivda prastarými složkami v lidské řeči. Jinak je tomu po mém soudu, pokud jsem mohl nahlédnout do literatury, s názvem ‚neprávo‘. Ten pokládám za nový. ... Toto slovo se zrovna vnucuje tou intenzitou záporu – ne-právo. ... Za neprávo pokládám pravidla pro jednání lidí, která fungují, jako by byla pravidly právními. Chtějí mít funkci právního řádu. ... mají podstatnou závadu, podstatný nedostatek v některém prvku nebo v některých prvcích, které musí být splněny, abychom mohli mluvit o pojmu práva ... Musíme shledati podstatný nedostatek v některém pojmovém znaku práva. Neprávem může být celý soubor pravidel, který funguje místo právního řádu. Neprávem může být též určitý úsek řádu jinak právního. Neprávem může být také jednotlivé pravidlo v právním řádu – neprávní norma.“³²

V další své úvaze Tureček předjímá vývoj iusnaturalismu od Radbrucha k Fullerovi,³³ uvádí nikoli úplný výčet, nýbrž „ukázky nepráva“. Dle něj je neprávem stav, kdy „pravidla netvoří soustavu, jsou chaotická“, dále situace, kdy „se soustava pravidel skládá z takových ustanovení, jež znamenají bezduchý formalismus“, je jím i stav, v němž „při mocenském prvku – zárukách a sankcích – zásadně není dbáno lidskosti a sankce jsou příliš kruté, nepřiměřené účelu právo tvorné společnosti ... a krutost pravidel je ještě předstížena praxí“, jakož i prvek týkající se účelu práva, kdy „soustava pravidel nezná svobodu člověka, soustava pravidel nezná pečovatelský úkol právo tvorné společnosti, nezná kulturní potřeby člověka“. Za vadu, jež má za následek neprávo, považuje i situaci, v níž „společnost tvořící neprávo vychází z představy pojmově neomezených svých možností“, jakož i „chorobu ve funkci verifikační: společnost má psané zákony ... ale nikdo se nestará o to, aby se podle nich skutečně žilo“.³⁴ Předchozí analýza je pro Turečka východiskem pro řešení problému právní kontinuity: „Období Československé republiky z 1918 až 1938 nemohlo být a nebylo sprovedeno se světa neprávním řádem dočasně vítězným.“³⁵

Vraťme se ale k dílu Knappovu. Ten otevírá svoji úvahu metodologickým úvodem. Prozrazuje v něm svoji základní filosoficko-právní orientaci, jež ho pak provází celý život:

³¹ Josef Tureček (*1900, †1979). Profesor právnické fakulty Karlovy univerzity v Praze, autor řady historicko-právních děl a děl z oboru práva církevního: *Glosy o povaze některých přísah v kanonickém právu*. Praha, 1930; *Povaha kulturních práv k věcem: Příspěvek k dogmatice práva, platného v historických zemích ČSR*. Praha, 1934.

³² TUREČEK, J. *Právo, křivda a neprávo s hlediska dnešní doby*. Praha, 1946, s. 11, 12, 26.

³³ FULLER, L. L. *The Morality of Law*. New Haven, 1964.

³⁴ TUREČEK, J., op. cit. v pozn. č. 32, s. 27–29.

³⁵ Tamtéž, s. 31.

„Právní řád není samostatnou budovou uvnitř státu a není ho možno pozorovat izolovaně, a to ani staticky ani dynamicky. Bylo by to asi podobné počínání, jako kdyby ten, kdo pozoruje mikroskopem, zapomněl, že je ještě nějaký svět vně mikroskopu. Při pozorování právního řádu jest třeba míti na paměti, že i objekt i subjekt pozorování jsou začleněni do celého světa sociálního.“³⁶ Pro přiblížení se právně-filosofickým, či teoretickým koncepcím vyplývá tudíž pro Knappa základní maxima: „Máme-li vykládat jakýkoli právně-filosofický systém, není možno ho vyamputovati z celkového duševního proudění oné doby a onoho kraje, neboť obojí má své kořeny ve vývoji hospodářském. Právní filosofie má se podle mého názoru k právnímu řádu podobně jako politická filosofie k řádu politickému. Jsou to jen jiné vrstvy téhož vývojového proudu.“³⁷

Knapp se prezentuje již jako myslitel přesný v metodologii, kritizuje metodologickou nedůslednost nacistické právní filosofie a vycházejí z Weyrovy noetiky poznamenává: „ať právo posuzujeme jako vůli nebo normu, musíme podle německého pojetí práva nejen poznávat tuto vůli, nebo tuto normu, nýbrž i hodnotiti výsledek chtěný, resp. výsledek toho, co býti má. Nutí nás tedy nacistické pojetí práva k tomu, abychom zároveň poznávali ve dvou různých vrstvách. Jsme totiž nuceni zároveň poznávat – jak by řekl Weyr – i ve světě normativním i ve světě kauzálním, které se mají k sobě jako mimoběžky v prostoru.“³⁸

Právně-filosofický rozměr přesahující omezení doby, v níž vznikala, nese i Knappova úvaha o příčině nástupu nacismu: „Liberalistický individualismus nesl ve svém těle skrytého nepřítele, skrytý odpor sám se sebou, jenž se odpoutal a dal se do boje proti svému rodiči. Masa individuí měla v sobě svého vlastního nepřítele a hrobníka. Bylo to individuuum. Ono individuuum, které využilo individualistické nevázanosti, odpoutalo se a vzrostlo do gigantických rozměrů a potlačilo individua ostatní. Nutným následkem toho bylo porušení zásadní liberalistické rovnováhy individuí a tak z živné půdy vyrůstá jako jeho pohrobek hnutí veskrze antiliberální. Výsledkem pak byla hierarchie místo rovnosti, místo zásadní rovnocennosti jedinců v liberalismu systém elit, odstupňování individuí podle jejich kvalit, jež vrcholí v jednom všemocném a vševládném vůdci. ... Jest tedy podle mého názoru přímá cesta od liberalismu k nacismu, od choroby sklonku minulého století, od mal de siècle k chorobě, kterou jsme právě prožili, a snad právě proto je v nacistické teorii tolik nenávisti k liberalismu. Zdůrazniti jest ovšem třeba, že vylíčená souvislost liberalismu a nacismu nikterak nemá vyložiti vývoj historický (ten zdaleka nebyl tak přímočarý), nýbrž výhradně vývoj myšlenkový, tedy filosofický.“³⁹

Tuto tezi Knapp manifestuje kromě jiného i na postoji nacistů k římskému právu: „Rosenberg praví, že čistě soukromokapitalistický římský duch posvětil loupeživé tažení malé skupiny lidí, kteří dovedli obratně proplouvatí čistě formální sítí paragrafů, a vykládá program nacistické strany Fabricius píše o římském právu, že to bylo právo, jež bylo stráženo veskrze na individualismus jednotlivce (?), jež lichořilo sobectví vlastníkovu a téměř vůbec neznalo ohled na obecný prospěch.“⁴⁰ Obecně řečeno, „římské právo

³⁶ KNAPP, V. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha, 1947, reprint Dobrá Voda 2002, s. 20.

³⁷ Tamtéž, s. 23.

³⁸ Tamtéž, s. 85.

³⁹ Tamtéž, s. 30.

⁴⁰ Tamtéž, s. 97.

vychází od jednotlivce a práva společenství buduje z práv jednotlivců, kdežto německé právo vychází z pospolitosti a práva jednotlivce vyvozuje z práva pospolitého, takže je pravým opakem práva římského“.⁴¹

Vraťme se ale k základní Knappově tezi o úskalích liberalismu a potencialitě jeho proměny ve svůj opak. Knapp v konfrontaci s dějinami třicátých a čtyřicátých let neantici-poval modifikaci klasické podoby liberálního státu, státu laissez-faire, vývojem státu sociálního⁴² a prosazením se principu brání se demokracie (Wehrhafte, Streitbare Demokratie).⁴³ S odstupem více než půlstoletí je pro předchozí dvacetiletí, resp. třicetiletí příznačná dominance neoliberalismu, kritika a ústup konceptu sociálního státu,⁴⁴ jakož i koncepce brání se demokracie.⁴⁵ Prorok současného finančního kapitalismu volného trhu George Soros na sklonku 20. století ale píše: „Doktrína laissez-faire kapitalismu tvrdí, že nejlepší cesta k obecnému blahu vede přes neomezenou možnost hájit své zájmy. Ale pokud se nám nepodaří nějak přijmout fakt, že existují obecné zájmy, které mají přednost před osobními, náš současný systém – který je nicméně považován za otevřenou společnost – je zralý na zhroutil. ... protože komunismus i socialismus byly zdiskreditovány, považují dnes hrozbu laissez-faire za mnohem vážnější než hrozby tzv. totalitních ideologií. ... Současnou situaci můžeme srovnat se situací na přelomu století. Byl to zlatý věk kapitalismu s převažujícím principem laissez-faire stejně jako nyní. Tato dřívější fáze byla v něčem stabilnější. ... Pro tehdejší období existoval zlatý standard; dnes se měny pohybují a srážejí jak tektonické desky.“⁴⁶

Možná, že dvě ze zmíněných maxim vyslovených Viktorem Knappem v „Problému nacistické právní filosofie“, smutek a utrpení plynoucí ze ztráty rodiny a strach, či obava z pervertování liberalismu na nacismus se staly osobním východiskem, životním postojem ovlivňujícím jeho názory právně-filosofické a právně-teoretické v dobách následujících.

2. LÉTA PADESÁTÁ A ŠEDESÁTÁ

V letech padesátých působí Viktor Knapp především jako civilista, věnuje se primárně otázkám vlastnictví, splnění závazků a jiným způsobům jejich zániku, jakož i předmětu a systému občanského práva. V jeho pracích civilistických však začasť vyskytují se i právně-filosofické exkurzy, či exkurzy právně-logické. Za nejvýznamnější v tomto kon-

⁴¹ Tamtéž, s. 96–97.

⁴² Viz kupř. HOCKERTS, H. G. *Der deutsche Sozialstaat. Entfaltung und Gefährdung seit 1945*. Göttingen, 2011.

⁴³ Viz LOEWENSTEIN, K. Militant Democracy and Fundamental Rights. *American Political Science Review*, 31, 1937, s. 417–433 a s. 638–658, jakož i náleží Spolkového ústavního soudu SRN BVerfGE, 5, 85 (141). Z judikatury Ústavního soudu České republiky k principu brání se demokracie viz náleží sp. zn. IV. ÚS 2011/10 („Ústavní soud se ztotožňuje s principy brání se demokracie (v právní i politologické literatuře často synonymicky označované za ‚obranyschopnou‘ či ‚militantní‘ demokracii), jejichž právní aplikace je opodstatněná s přihlédnutím k historickým zkušenostem s nacistickou a komunistickou totalitou nejen v našem státě, nýbrž i v celoevropském kontextu. Jestliže jsou odpůrci demokracie a hodnot, na kterých demokracie stojí, připraveni na ni útočit, musí být i demokratický režim připraven bránit se těmto atakům, a to v nutných případech i omezením základních práv.“)

⁴⁴ Viz KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. Praha, 2005.

⁴⁵ JASPER, G. Die Krise der streitbaren Demokratie. *Deutsches Verwaltungsblatt*, 18, 1978, s. 725–33.

⁴⁶ SOROS, G. The Capitalist Threat. *Atlantic Monthly*, Volume 279, February 1997, No. 2.

textu v daném období považují jeho studii „O vzájemném vztahu právní normy a chování jí upravovaného“ (Filosofický časopis, č. 4/1957) a úvodní část knihy „Předmět a systémem československého socialistického práva občanského“ (Nakl. ČSAV, Praha 1959).

Knapp se prezentuje jako marxistický právní filosof, jeho texty z tohoto období jsou nesené polemickým tónem daným distinkcí mezi marxistickou a nemarxistickou teorií práva. Odlišují se ale hlubším průnikem do hodnocené materie, analytičností, snahou vybočit z pouhé ideologické trivializace.

Tuto odlišnost lze dokumentovat přesným vystižením relevantních rozdílů v nauce Kelsenově a Weyrově: „Filosofické kořeny normativistického dualismu ‚bytí‘ a ‚mětí‘ lze spatřovat ve dvou různých metodologických východiscích. První z nich je ... v novokantovské spontaneitě rozmyslu. To v podstatě znamená, že rozmysl, jenž se zmocňuje předmětu poznání, jej v procesu poznání v důsledku své ‚spontaneity‘ sám vytváří. Z nepřehledné a neurovnané vřavy nejrozmanitějších počitků a vjemů vytváří poznávající subjekt sám v procesu poznání svůj objekt. Výsledkem, resp. závěrečným stadiem procesu poznání tedy jest nejen poznání samo, nýbrž i vytvoření poznávacího objektu. S tohoto hlediska se ovšem jeví normativistický předěl mezi světem ‚bytí‘ a světem ‚mětí‘ mnohem hlubší, než se obvykle v kritikách líčí. Jde totiž o to, že v očích normativců a četných jiných novokantovců jest svět ‚bytí‘ a svět ‚mětí‘ přímo produktem poznání, není to tedy něco mimo nás, nýbrž něco, co vzniká poznávací činností subjektů, a to různými metodami poznání. Různým metodám poznání odpovídá tedy různý výsledek poznání, to jest různý výsledek poznání jakožto výtvar poznávacího procesu. Rozdíl mezi světem ‚bytí‘ a světem ‚mětí‘ není tedy mimo poznávací subjekt, nýbrž v něm. Je to rozdíl, možno říci, ab initio. Kausální metodou poznání mohou dojít toliko a výlučně k poznání toho, co jest, tedy k vytvoření světa ‚bytí‘. Normativní metodou mohou dojít toliko a výlučně k poznání toho, co být má, tedy k vytvoření ‚světa mětí‘. Nikdy však nemohou kauzální metodou dojít k poznání toho, co být má, neboť to je z této platformy úplně nemyslitelné, ani naopak normativní metodou nemohou nikdy dojít k poznání toho, co jest. Druhé je pak schopenhauerovské stanovisko Weyrovo. Zakladatel české ‚ryzí nauky právní‘ František Weyr vychází z toho, že předmět poznání je předpokladem poznání a že tedy není možno, aby byl v procesu poznání teprve vytvářen. I on ovšem uznává určitý tvořivý přínos poznávající subjektu, totiž představu předmětu poznání (zde se zřejmě opět ozývá Schopenhauer, *Welt als Wille und Vorstellung*). Poznávající si může předmět svého poznání představovat, resp. konstruovat jako jsoucí (existentní), nebo jako povinovaný či chtěný. Odmyslíme-li si tuto představu subjektu poznání, zůstává jako předmět poznání ‚věc o sobě‘, která je nepoznatelná. Předmětem poznání kauzálního i normativního je ovšem Weyrovi právě ona ‚věc o sobě‘, jejíž ‚danost‘ je předpokladem poznání. Tím tedy se Weyr, ... staví proti spontaneitě vůle. Aby však nebylo nedorozumění, Weyr velmi jasně vykládá, že ‚danost‘ předmětu poznání nikterak nelze rozumět jeho existencí, ‚danost‘ je právě jen vlastnost být předmětem poznání.⁴⁷ S této platformy pak Weyr přistupuje k dualistickému rozlišení ‚bytí‘ a ‚mětí‘, které opírá o dostatečný důvod (*ratio sufficiens*) ve smyslu Schopenhauerově. Rozdíl mezi poznáváním přírodovědeckým na jedné straně a poznáváním normativním, resp. teleologickým

⁴⁷ WEYR, F. *Teorie práva*. Brno – Praha, 1936, s. 24, 25.

je vybudován na rozdílech mezi kořeny věty o dostatečném důvodu. ... Různými cestami docházejí tedy oba hlavní směry, ryzí nauky právní k témuž výsledku, jímž je gno-seologický dualismus ‚bytí‘ a ‚mětí‘ a v důsledku toho k striktnímu rozlišení poznávací metody přírodovědecké (kausální) a normativní, resp. teleologické.“⁴⁸

Knapp usiluje být analyticky důsledný,⁴⁹ neopouští Hume-Kantovu distinkci mezi tím, co jest, a tím, co býti má, přičemž její zkoumání, či pochopení posouvá z oblasti logiky do oblasti teorie poznání: „Vztah právní normy a lidského chování jí upravovaného, tedy reality, jsme učinili předmětem zkoumání ... Jde nám tedy o problém gno-seologický a nikoli o logický problém vztahu výroku a normativní věty, resp. vztahu výrokové logiky a logiky normativních vět, který vyžaduje zkoumání zvláštního.“⁵⁰ Analytické přístupy jsou u něj výrazně přítomny a umožňují mu formulovat novým způsobem nové teze. Již v roce 1958 kritizuje tradiční pojetí struktury právní normy čítající hypotézu, dispozici a sankci, ukazuje dvojí povahu dispozice, jež „vystupuje jednou (ve vztahu ke své hypotéze) jako normativní věta a jednou (ve vztahu k sankci, tedy jakožto splnění hypotézy sankce) jako výrok. Z hlediska právního je pak dispozice ve vztahu ke své hypotéze povinností (právním vztahem); ve vztahu k sankci je však porušení dispozice právní skutečností.“⁵¹

Názor na vztah skutečnosti a práva (jeho tvorby, vzniku) odvozuje ze dvou východisek. Prvním je odkaz na Engelsovu myšlenku „právnických motivů“,⁵² přičemž, opět zaštiťuje se Engelsem a jeho kritikou trivializace a přeceňování hodnocení vlivu ekonomických vztahů na lidskou společnost (zejména s ohledem na konkrétní historický kontext),⁵³ rozlišuje dva druhy těchto právnických motivů: „ekonomické skutečnosti se stávají právními motivy buď 1. bezprostředně, totiž působíce jako skutečnosti ekonomické a vyžadující své vlastní právní úpravy, ... nebo 2. prostřednictvím určitých vztahů ideologických, tedy působíce změny těchto ideologických vztahů a vyžadující jejich právní úpravy“.⁵⁴ Právo pro Knappa tudíž není pouze „zrcadlovým obrazem“ skutečnosti, zejména ekonomické, nýbrž i jejím tvůrcem.⁵⁵ Právní argumentace období socialismu připomíná argumentaci teologickou: každou tezi nutno zdůvodnit odkazem na výrok klasiků marxismu (obdobně, jak je tomu v teologii odkazem na výrok církevních autorit), přičemž hlubší znalost jejich díla umožňuje odůvodnit každou (resp. téměř každou) tezi.

⁴⁸ KNAPP, V. O vzájemném vztahu právní normy a chování jí upravovaného. *Filosofický časopis*, č. 4, 1957, s. 472–473.

⁴⁹ Tamtéž, s. 474: „Určité chování, které existuje, je buď secundum legem (tedy má býti), nebo je contra legem (tedy nemá býti), nebo je konečně s hlediska právní normy irelevantní (lhostejné). Jinak vyjádřeno může tedy za předpokladu existence normy, která stanoví, že něco má býti, a existence určitého chování (tedy něčeho, co jest) vztah takový, že a) to, co jest, zároveň má býti, b) to, co jest, nemá býti, c) s hlediska právní normy je lhostejno, zda to co jest, je či není.“

⁵⁰ Tamtéž, s. 474–475.

⁵¹ KNAPP, V. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha, 1959, s. 49. Knapp přitom dodává, že k tomuto poznatku „dospěl nezávisle na práci Weinbergrově ‚O pojmu dispozice‘, s jejímž obsahem se seznámil teprve poté, co tento rukopis již byl napsán“.

⁵² ENGELS, F. *Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filosofie*. Praha, 1946, s. 54: „Jelikož ekonomické skutečnosti musí nabýti v každém jednotlivém případě formy právnických motivů, aby byly sankcionovány ve formě zákona, a ježto je přitom samozřejmě také nutno brát zřetel na celý dosud platný právní systém, budí to dojem, že právníká forma je vším a ekonomický obsah ničím.“ KNAPP, V., op. cit. v pozn. č. 48, s. 475.

⁵³ ENGELS, F., op. cit., v pozn. č. 52, s. 52, KNAPP, V., op. cit. v pozn. č. 48, s. 476.

⁵⁴ KNAPP, V., op. cit. v pozn. č. 48, s. 477.

⁵⁵ Tamtéž, s. 479.

Východiskem druhým je pak pro Knappa volní koncepce práva. Dle ní se ekonomické skutečnosti buď přímo, nebo prostřednictvím jiných společenských vztahů stávají právními motivy, na jejichž základě pak „vládnoucí třída svou vůli v závazné formě projevuje, vzniká tedy norma, která sama na lidské chování, teda na společenské vztahy působí a usměrňuje je“.⁵⁶

Knapp, vycházející z uvedeného, řekněme normativně-sociologického náhledu na právo, vyvozuje teleologické důsledky pro jeho aplikaci: „Nelze tedy poznávat normu (právo) izolovaně od společenského dění, které je ‚právníkem motivem‘ norem a které je jimi upravováno. Poznávat normu neznamená tedy hledat toliko odpověď na otázku, zda něco má být, avšak toliko na otázku, co má být. Poznávat normu znamená položit i otázku, proč něco má být ..., jak norma odpovídá objektivním ‚právníkům motivům‘, které vedly k jejímu vydání a jak fakticky působí na lidské chování jí upravované.“⁵⁷ Zdeněk Kühn ve své analýze aplikace práva v období po roce 1948 ukázal oscilování metody aplikace práva mezi striktním formalismem a ideologickým voluntarismem.⁵⁸ Knapp, dle mého názoru, se uvedeným stanoviskem vymezil v roce 1957 proti striktnímu formalismu v aplikaci práva.

Zajímavou okolností je Knappův kritický postoj ke kategorii mezer v právu, postoj, jenž zachovává po celá následující léta: „Pojem mezer v právu je ostatně zjevná contradictio in adjecto, neboť považujeme-li právo za soubor norem, je všechno, co je mimo tento soubor norem, nikoli právo (non ius) a mezeru v právu tedy vůbec není myslitelná, podobně jako není myslitelné, že by např. plocha vně kruhu mohla být mezerou v kruhu. Pojem mezery v právu tedy nezbytně předpokládá přirozenoprávní dualismus práva daného a nějakého práva vyššího (přirozeného), které je korektivem práva pozitivního, jakož i kritériem pro zjištění jeho mezery.“⁵⁹ Knapp evidentně do rámce kategorie mezer v právu nezařazoval mezery pravé (neboli technické), nýbrž pouze mezery nepravé. Ve svém postoji setrvává i později, v letech šedesátých,⁶⁰ či devadesátých,⁶¹ nicméně provádí jeho korekturu. Nadále odmítá pojem mezer v právu, kategoricky pak nepravých, problematiku pravých mezer ale, a to především v konfrontaci s neurčitostí legislativního vyjádření právní normy, posouvá do oblasti dotváření práva: „Dotváření práva se opírá o normu, která již je součástí práva (systému společenského vědomí de lege lata); dává této normě přesnější kontury ... Je to tedy, parabolicky ... vyjádřeno, něco, co už není jen interpretací a ještě není tvorbou práva. ... Tím však, přidržíme-li se výše použitého podobenství (dotváření práva – pozn. P. H.), nevyplňuje mezeru v kruhu, ale rozšiřuje kruh. Kruh sám však v tom smyslu, jak o tom zde hovořím, je bez mezer a byl bez mezer.“⁶²

⁵⁶ Tamtéž, s. 482–483.

⁵⁷ KNAPP, V., op. cit. v pozn. č. 48, s. 483.

⁵⁸ KÜHN, Z. *Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace*. Praha, 2005, s. 117.

⁵⁹ Tamtéž, s. 482. Shodně KNAPP, V. *Předmět a systém československého občanského práva občanského*. Praha, 1959, s. 64.

⁶⁰ KNAPP, V. *Filosofické problémy socialistického práva*. Praha, 1967 (v dalším jen „*Filosofické problémy*“), s. 70 a násl.

⁶¹ KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha, 1995, s. 66.

⁶² KNAPP, V., *Filosofické problémy*, s. 73–74. Shodně stanovisko vyjadřuje i ve svém článku: Ist das Recht lückelos oder lückenhaft? In: W. Krawietz – J. Wróblewski (Hrsg.). *Sprache, Performanz und Ontologie des Rechts. Festgabe für Kazimierz Opatek zum 75. Geburtstag*. Berlin, 1993, s. 295 a násl.

Koncem let padesátých otevírá Knapp diskusi o systému práva a hlediscích utváření právních odvětví. Přičiňuje „filosofickou poznámku“ a přimlouvá se ke flexibilitě vědeckého náhledu na tuto otázku, odkazuje na skutečnost, že „všechny jevy přírodní i společenské jsou v neustálém vývoji“, pročež se mu jeví „jakákoli snaha o přespříliš exaktní systém pochybná, a to zejména v oblasti věd společenských, kde vývoj tříděných skutečností je relativně rychlejší nežli v oblasti věd přírodních a technických. Čím exaktnější je tedy vědecký systém, tím kratší dobu je pravdivý a může se do určité míry stát i brzdou dalšího vývoje. Ostatně ani přírodní jevy není začasté možno tříditi s naprostou přesností, neboť i příroda vytváří hybridy, které tvoří z hlediska systematického jevy okrajové a přechodné, resp. jevy, které je možno systematicky zařadit toliko přibližně. Ve společenském chování lidí je však takového hybridního chování nepoměrně víc než v přírodě. Proto je při systematickém třídění jevů společenských třeba vycházet z toho, co je typické, a nikoli z případů hybridních, resp. kazuistických případů hraničních.“⁶³

Léta šedesátá jsou pro Viktora Knappa údobím fascinace kybernetikou, dobou, v níž přináší v tomto oboru v Evropě průkopnické dílo „O možnosti použití kybernetických metod v právu“ (Nakl. ČSAV, Praha 1963). Jsou i dobou koncentrování se na otázky filosofie a teorie práva, dobou uveřejnění monografie „Filosofické problémy socialistického práva“ (Nakl. ČSAV, Praha 1967).

Knapp zejména přichází s kritikou odmítání svébytné existence právní filosofie. Konstatuje, že „marxistická věda o státu a právu dosud neuznávala existenci právní filosofie a nehovořila o ní“.⁶⁴ Vyslovuje přesvědčení, dle něhož „všechny problémy právněfilosofické spadají pod onu nejhrubší charakteristiku obecné teorie práva ... jsou teoretické a jsou obecné všemu právu. ... Je ovšem mnoho právněfilosofických otázek, které zatím obecnou teorií nebyly řešeny. Za současného stavu klasifikace vědy o státu a právu lze tedy považovat právní filosofii za disciplínu ‚obecně teoretickou‘ a obecnou teorii práva za disciplínu právněfilosofickou. ... Nakonec se ještě nabízí otázka, zda právní filosofie a obecná teorie práva jsou totožné a jde jen o dvojí nazvání jediného oboru vědy o státu a právu. Jsem nakloněn tomu se tak domnívat.“⁶⁵ Mezi filosofické problémy práva řadí Knapp problémy ontologické, gnoseologické, etické a filosofie člověka a konečně problémy metodologické. Za specifické pak považuje otázky sociologické a logické, přičemž v jejich případě odkazuje na práce Františka Šamalíka a Oty Weinbergera.⁶⁶

Knappovo pojednání o filosofii práva z let šedesátých je pokusem o zformulování konzistentní myšlenkové stavby její marxistické koncepce: „se sympatií čtu pokusy (Mlynářovy, Šamalíkovy i jiných) o nalezení jiného (než Vyšinským koncipovaného – pozn. P. H.) vymezení práva, akcentujícího jeho obsahovou podmíněnost a čelícího jeho formálně voluntaristickému chápání, a sám o to též usiluji“.⁶⁷ Léta šedesátá v československé teorii práva přinesla kritiku Vyšinského stalinové koncepce práva, kritiku odmítající volní chápání práva, spojující ono s voluntarismem a libovůlí a nalézající nové východisko v sociologizujícím přístupu k právu. Na rozdíl od těchto přístupů ztotožňujících

⁶³ KNAPP, V., op. cit. v pozn. č. 58, s. 73.

⁶⁴ KNAPP, V. *Filosofické problémy socialistického práva*. Praha, 1967, s. 7.

⁶⁵ Tamtéž, s. 14.

⁶⁶ Tamtéž, s. 16.

⁶⁷ KNAPP, V. *Filosofické problémy socialistického práva*. Praha, 1967, s. 36.

právo s formou společenských vztahů Knapp rýsuje mnohvrstevnatější model pojmu práva: „Právní norma jako velmi abstraktní jevová forma určitého společenského vztahu nemůže právě vzhledem k své vysoké abstraktnosti nikdy vyjádřit veškerou mnohotvárnost jednotlivých konkrétních společenských vztahů, které jsou pod ní subsumovány. Mezi právní normou a právními vztahy je tedy imanentní rozpor, který se řeší interpretací práva ... Jako forma však právo není určováno společenskými vztahy jednoznačně. Je jimi sice v konečné instanci podmíněno, ale je jimi podmíněno skrze společenskou vůli, již je společenským vztahům vtiskováno. Není libovolné, ale není ani objektivními vztahy jako jev určeno jednoznačně; má jistý ‚rozptyl‘, v jehož mezích může ještě normálně ve společnosti fungovat. ... Právo jako jevová forma společenských vztahů má dvojedinou a zároveň různou existenci: v bytí (existenci) společenských vztahů, jichž je formou, ale zároveň jako forma, jako jev.“⁶⁸

Knapp se neshoduje se Stučkou, dle něhož i Marx „splatil daň terminologii volních teorií práva“,⁶⁹ a zastává tezi, dle níž je pro Marxe klíčová teze spojení práva s prvem vůle, a to vůle společensky podmíněné.⁷⁰ Připomeňme, že Marx nikdy žádnou systematickou teorii práva nevytvořil a patrně ani ambici vytvořit neměl. Právní problematika se u něj objevuje v ojedinělých zmínkách a nejrůznějších souvislostech. Ve svém přístupu k právu propojil inspiraci Rousseauem a jeho koncepcí všeobecné vůle s ekonomickou a ekonomizující koncepcí společnosti, a to pod vlivem Ricarda a dalších. Ostatně, dle mého názoru, lze-li vůbec u některého z marxisticky orientovaných právníků mluvit o důsledném, uceleném, analytickém, tj. vnitřně konzistentním pokusu o vytvoření Marxem inspirované teorie práva, pak jde patrně pouze o Jevgenije Pašukanise.⁷¹

Vraťme se ale k Viktoru Knappovi. Ve svém díle v letech šedesátých se usiluje být, řekněme, marxistickým originalistou, jenž se vyhýbá krajnosti voluntarismu, ztotožnění práva a vůle, neboli práva a moci, zároveň ale odmítá redukci práva na pouhé faktum, empirickou formu lidských vztahů: „Ve společenském vědomí se tedy objevuje rozlišení poznání skutečného lidského chování a poznání (a zároveň) chtění žádoucího lidského chování; objevuje se tu tedy, chceme-li to tak nazvat (ale i nechceme-li), rozlišení vědomí toho, co jest, a toho, co má být, jehož se marxistická právní věda dlouho děsila, aby nebyla podezírána z kantovské infekce. ... Myslím, že právo je takovou formou společenských vztahů, v níž se ... tyto vztahy jeví jako chtěné: na základě poznání toho, jaké jsou, se jeví takovými, jakými mají být. ... Společenské vztahy se jeví jako chtěné nejen v právu. Tuto podobu či formu vztahů chtěných mají ve společenském vědomí i vztahy politické a etické; formu chtěných vztahů dodává společenským vztahům i náboženství, slušnost, pravidla vnitřního života organizací ..., pravidla hygienická, pravidla hry, pravidla pořádku, atd., atd. ... Tyto systémy vědomí, z nichž každý se od jiných něčím liší, však nejsou v společenském vědomí prostě naskládány vedle sebe ... Jednotlivé systémy jsou uloženy v různých ‚vrstvách‘ a obsahově se překrývají.“⁷² Všem těmto systémům je dle Knappa

⁶⁸ Tamtéž, s. 38–39.

⁶⁹ Tamtéž, s. 41.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ PAŠUKANIS, J. B. *Obščaja teorija prava i marxizm: Opyt kritiki osnovnykh juridičeskich poňatij*. Moskva, 1924.

Slov. překlad: *Všeobecná teória práva a marxizmus*. Bratislava 1989.

⁷² KNAPP, V., *Filosofické problémy*, s. 43–44.

„imanentní i hodnocení lidského chování, ... každý z uvedených systémů je systémem představ chování chtěného, protože správného“.⁷³ Právo, čili společenské vědomí de lege lata, se od vědomí de lege ferenda, jež je dle něj bezprostřední (přímou) reakcí na společenské vztahy, společenské podněty, a tím i od dalších „přímých“ forem vědomí chtěného chování liší tím, že obsahuje mezičlánek, prostředníka, jímž je stát.⁷⁴

Knapp své sociologicky orientované pojetí práva filosoficky zdůvodňuje odlišením pojmů bytí a existence, z něhož pak vyvozuje závěr: „Text právního předpisu ... není právní normou, nýbrž jen jejím vnějším, sdělným vyjádřením. Právní norma sama je představa povinovaného lidského chování, uložená ve společenském vědomí. Důsledně tedy vyplývá, že tato představa nemusí být a velmi často není obsahově totožná s obsahem jejího slovního vyjádření. ... A tu jsme u jádra věci ... poznáním práva není toliko logická dedukce z textu právní normy, nýbrž ... poznat právo znamená vždy a nutně poznat lidské (společenské) vztahy, jichž je právo formou. ... subjekt poznání ... poznáním dotváří systém platného práva jako součást společenského vědomí.“⁷⁵ Tento závěr Knappovi nutně implikuje důsledky i pro odmítnutí restriktivního pojetí systému pramenů práva: „V socialistických zemích není judikatura uznána za pramen práva. Přesto však, hledíme-li na právo netoliko pozitivisticky jako na pouhou lex skripta, ale zajímáme-li se i o sociologický problém skutečně ve společnosti působícího, nemůžeme nepřiznat, že i v socialistické společnosti mají soudcové určitou (a prakticky nemalou) úlohu v tvorbě práva.“⁷⁶

V rozmanitých souvislostech je konfrontován s distinkcí mezi iusnaturalismem a iuspositivismem. Říká: „Ontologickému dualismu práva dlužno podle mého názoru rozumět tak, že existují vedle sebe dva systémy práva, které se od sebe liší v prvé řadě též svým zdrojem, jako je to např. v dualismu teologickém (právo boží, právo lidské), v dualismu racionalistickém (právo seznatelné ze samého rozumu ... a právo vytvořené lidskou vůlí) či v dualismu naturalistickém (právo dané přírodou, právo dané lidmi) ...“⁷⁷ Knapp tento dualismus usiluje překonat monistickou tezí o společném společenském základu obou těchto systémů a tvrdí, že jeho přístup akceptující uvedené rozlišení (a to v rozdílu vědomí de lege ferenda a de lege lata) se liší od distinkce mezi pojetím práva přirozeného a pozitivního. Odkazuje v tomto bodu na rozdíl mezi přístupem svým a Šamalíkovým,⁷⁸ konstatuje, že „problém přirozeného práva je ovšem docela za obzorem této mé práce“, avšak přičiňuje na okraj důležitou poznámku, dle níž společenským vývojem „vzniká idea ‚přirozeného práva‘ nezávislého na lidské vůli, které má být objektivním korektivem ‚práva daného‘, ale zároveň může být v určitých historických situacích prostředkem teoretického zdůvodnění porušování zákonnosti“.⁷⁹ Určitě, ne-positivismus může ústit nejen v postavu fanatického Savonaroly, nýbrž i humanisty Radbrucha; pozitivismus pak nejen v postavu stalinských či hitlerovských katů Vyšinského a Freislera, ale i liberálů Kelsena a Harta.

⁷³ Tamtéž, s. 48.

⁷⁴ Tamtéž, s. 48–49.

⁷⁵ Tamtéž, s. 64, 67, 68.

⁷⁶ KNAPP, V. Soudcovská tvorba práva v socialistických zemích. *Právník*, č. 2, 1969, s. 91.

⁷⁷ Tamtéž, s. 54.

⁷⁸ Viz ŠAMALÍK, F. *Právo a společnost*. Praha, 1965, s. 103.

⁷⁹ KNAPP, V. *Filosofické problémy*, s. 55.

Za základní distinkci mezi pozitivismem a iusnaturalismem Robert Alexy (jakož i řada dalších filosofů práva⁸⁰) považuje přijetí „spojovací“ nebo „oddělovací“ teze. První dle něj je typická pro iusnaturalismus (jde o vnitřní spojení práva a morálky), druhá pro pozitivismus (jenž striktně právo a morálku, jako dva na sobě nezávislé normové soubory, odděluje). Iusnaturalismus jednak přináší takřkajíc standardní chápání „spojovací“ teze spočívající v obsahovém prolínání dvou normových souborů, tj. práva a morálky⁸¹ (přičemž různé iusnaturalistické koncepce se navzájem liší v absolutním a relativním chápání morálky⁸²) a jednak nabízí koncepci institucionálního sepětí práva a morálky. Z hlediska platnosti R. Alexy rozlišuje sociologický, etický a právnícký pojem platnosti. Norma pak, dle jeho názoru, „platí sociálně, je-li buď dodržována anebo je její nedodržení sankcionováno“.⁸³ Posuzování dodržování přitom je dle něj otázkou míry, sankcionování porušení právní normy zahrnuje i možnost výkonu fyzického donucení, jež je ve vyspělém právním systému státně organizovaným donucením. Etická platnost je pak dána morálním zdůvodněním a je typická pro přirozenoprávní teorie. U platnosti právnícké Alexy rozlišuje interní a externí problém. Interní je dán příslušností normotvorného orgánu a procedurou a jeví se potud vymezením v kruhu, že vede k pojmu základní normy. Externí spočívá ve stanovení vztahu právníckého pojmu platnosti ke dvěma dalším pojmům platnosti. Do popředí pak vystupuje otázka kolize platností, čili možného napětí mezi sociálním, etickým a interním právníckým chápáním platnosti právní normy.⁸⁴ Obdobné rozlišení Knapp vztáhl i na distinkci mezi právem pozitivním a přirozeným. Pozitivismus představuje pro něj interní přístup k pochopení platnosti, přístup externí z pohledu sociálního působení pak sociologické chápání práva a konečně přístup externí z hledisek etických přirozenoprávní chápání práva.⁸⁵

Knapp se nemůže vyhnout problému extrémní nespravedlnosti platného práva, problému extrémního rozporu mezi morálkou a právem. Uvažuje o tomto problému v době, v níž rezonují zločiny stalinské éry, eufemicky označované deformacemi, chybami, či omyly kultu osobnosti. Reakcí na éru stalinismu se stává požadavek, teze „socialistické zákonnosti“, ve smyslu bezpodmínečného dodržování práva (i veřejnou mocí i politickou sférou). Knappovo řešení evokuje koncepci Hartovu: „Ospravedlnění civilní neposlušnosti v socialistické společnosti může nastat jedině tehdy, jestliže došlo k auto-

⁸⁰ Viz kupř. RÖHL, K. F – RÖHL, H. CH. *Allgemeine Rechtslehre*. 3. Aufl., Köln – München, 2008, s. 294.

⁸¹ Myšlenka obsahového prolínání přirozeného a pozitivního práva se objevuje už u Aristotela; viz Aristotelés, *Ethica Nicomachea*. Cit. dle českého překladu: *Etika Nikomachova*. Praha, 1996, s. 136 a násl.

⁸² K uvedenému rozlišení viz např. COING, H. *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, pozn. č. 4, s. 198 a násl., přičemž Coing sám zajímá zprostředkující pozici; na straně jedné shledává přirozené právo „ve svých etických základech apriorním“ (s. 207), na straně druhé je pro něj „sumou zkušeností, jež učinil člověk ve výzvách a odpovědích ve svém hledání spravedlivého řádu“ (s. 209).

⁸³ ALEXY, R. *Begriff und Geltung des Rechts*. 2. Auflage, Freiburg – München, 1994, s. 18. Viz též slovenský překlad: ALEXY, R. *Pojem a platnosť práva*. Bratislava, 2009, s. 139. Obdobné členění konstruuje kupř. i J. Wróblewski (*Verification and Justification in the Legal Sciences. Rechtstheorie*, Beiheft 1 (1979), s. 207 a násl.), používá označení systematická, faktuální a axiologická platnost, nebo A. Aarnio (*The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*. Dordrecht – Boston – Lancaster – Tokyo 1987, s. 33 a násl.), používá termíny systematická platnost, účinnost a akceptovatelnost právních norem.

⁸⁴ ALEXY, R., op. cit. v pozn. č. 82, s. 139–153. Pojem interní a externí platnosti právního řádu v obdobném významu vymezuje i A. Aarnio (*The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification*. Dordrecht – Boston – Lancaster – Tokyo 1987, s. 34).

⁸⁵ Viz KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha, 1995, s. 6.

korigování společenské normy samé, a to – což je svrchovaně důležité dodat a zdůvodnit – k autokorigování retroaktivnímu. Tím míním takové autokorigování, které není, možno-li to tak vyjádřit, normálním, přirozeným negováním minulosti přítomností, ale takové, které minulost v jistých věcech desavuuje, prohlašuje za nesprávnou a do minulosti vztahuje hodnocení lidského chování, které se liší od hodnocení tehdy ve společnosti relevantního.⁸⁶

Pro srovnání, v souvislosti s „hrůzami nacistické vlády“ si Herbert L. A. Hart klade otázku přijatelnosti toho, aby pachatelé těchto hrůz, kteří přitom dodržovali zákony, byli uznáni „vinnými na základě toho, že takové zákony porušují přirozené právo, a jsou tudíž neplatné“.⁸⁷ Hart na jedné straně odmítá testovat platnost právních norem hledisky mravními, na druhé straně však, dobře si uvědomuje problém „nemorálního práva“, posouvá jeho řešení do oblasti práva na občanskou neposlušnost. Vyrovnání s minulostí vidí ve zvažování dvou zel: na jedné straně „zla“ porušení právní jistoty, např. prolomením principu zákazu retroaktivity, a na straně druhé zla spáchaných zločinů. Řešení u Harta spočívá nikoli v popření platnosti práva z důvodu jeho rozporu s morálkou, nýbrž ve vztahu dvou platných právních norem (resp. systémů). Hart tedy akceptuje morální důvody jako důvody prolomení standardních právních principů, jakými jsou právní jistota nebo zákaz retroaktivity.⁸⁸

Na distinkci mezi právem přirozeným a pozitivním naráží i v úvahách o lidských a občanských právech. Klade si otázku, zdali práva lidská existují nezávisle na právech občanských: „Z hlediska platného práva přirozeně nikoli. ... Jenže otázka práv člověka se právě klade z jiných pozic než z pozic platného práva. Připustíme-li totiž ... existenci společenského právního vědomí jako systému společenského vědomí, který není totožný se systémem práva, připouštíme tím nutně i existenci práv člověka jako instituce právního vědomí, která pojmově není totožná s institucí práv občanských,“ z čehož dovozuje závěr, dle něhož „práva a povinnosti člověka a práva a povinnosti občanské nemusí být obsahově totožné“.⁸⁹

3. NORMALIZACE

Události Pražského jara nutně vedly právně-filosofický diskurs k politickým tématům, zejména otázkám demokracie a svobody. Následná okupace Československa armádami Varšavské smlouvy pak jakýkoli svobodný vědecký život násilně umlčela. Osudem Knappových „Filosofických problémů“ tak byla na straně jedné skutečnost, k níž v dějinách dochází – ony dějiny jeho analýzy a úvahy předběhly, na straně druhé pak deziluze

⁸⁶ Tamtéž, s. 123.

⁸⁷ HART, H. L. A. *Concept of Law*. (1961), Cit. dle českého překladu: *Pojem práva*. Praha, 2004, s. 206.

⁸⁸ Tamtéž, s. 207–209; HART, H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 71 (1958), s. 593–629. Cit. dle německého překladu: Der Positivismus und Trennung von Recht und Moral. In: H. L. A. Hart, *Recht und Moral. Drei Aufsätze*. Göttingen 1971, s. 39 a násl. Hart svou koncepci vztahu pozitivního a přirozeného práva rozvíjel především v souvislosti s diskusí, kterou vedl s Lonem L. Fullerem a Patrickem Devlinem (viz H. L. A. Hart, *Concept of Law*; dále H. L. A. Hart, *Social Solidarity and the Enforcement of Morality*. *University of Chicago Law Review*, 35 (1967), s. 1–13. Cit. dle německého překladu: Soziale Bindung und die Durchsetzung der Moral. In: H. L. A. Hart, *Recht und Moral. Drei Aufsätze*. Göttingen 1971, s. 87 a násl.).

⁸⁹ KNAPP, V. *Filosofické problémy*, s. 259–260.

a ve svých důsledcích i osobní postih, včetně administrativních vědeckých a odborných omezení. Normalizace nutí, či vede Knappa k věnování se novým, či staro-novým tématům. Řada z nich (zmiňme teorii právního jazyka,⁹⁰ právní logiku,⁹¹ právní informatiku,⁹² medicínské právo⁹³) mu umožňuje ve zlomcích, zdánlivě na okraji jeho úvah, věnovat se i právně-filosofickým otázkám.

Věnuje-li se právní informatice, je pro něj základním filosofickým východiskem zamýšlení o umělé inteligenci a jejím potenciálu a jejích mezích,⁹⁴ vrací-li se v logických zkoumáních k možnostem vědecké analýzy myšlenkového přechodu ze světa toho, co jest, do světa toho, býti má, setrvává v odmítnutí logického i kauzálního popisu tohoto přechodu, jakož i v příklonu k popisu filosoficko-dialektickému.⁹⁵

Sérii prací v této době věnuje zkoumání právně-normativních modalit.⁹⁶ K pojmu dovolení ve smyslu ne-zakázaného chování úvodem vtipně poznamenává: „Za císaře pána se říkalo, že v Rakousku platí, že vše je dovoleno, co není zakázáno, v Německu platí, že je zakázáno vše, co není dovoleno, a ve Francii platí, že vše, co je zakázáno, je dovoleno“.⁹⁷ Tato úvaha ho opět, z jiného úhlu, vrací k distinkci mezi přirozeným a pozitivním právem: „Otázka zní tak, zda člověk je svobodný nezávisle na státu, tj. nezávisle na státu, jehož moci podléhá, nebo stát mu tuto svobodu ze své moci dává, zda tedy člověk je apriori svoboděn a stát jeho svobodu svou mocí garantuje, chrání a popř. omezuje, nebo zda člověk svou svobodu získává od státu a má ji v mezích, ve kterých mu ji stát ze své moci poskytuje. Jinak řečeno, otázka zní, zda člověk, resp. společnost lidí má ontologickou prioritu před státem nebo stát před člověkem (společností).“⁹⁸ Čili, vycházejí z ontologické priority lidské společnosti před státem, dovozuje závěr, dle něhož „svoboda lidská, tj. možno snad říct, přirozená svoboda člověka, má ontologickou prioritu před státem garantovanou svobodou občanskou. ... Stát není tvůrcem svobody člověka, ale jejím ochráncem.“⁹⁹

⁹⁰ KNAPP, V. Právní pojmy a právní terminologie (Právní pojmosloví a názvosloví). *Státní správa*, č. 4, 1978; V. Knapp, Některé otázky tvorby tezauru automatizovaného systému právních informací. (Poznámky o právním jazyku). *Právník* č. 1, 1979; KNAPP, V. Einige fragen der Legaldefinitionen. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Nr. 4, 1980.

⁹¹ KNAPP, V. Zvláštní logické argumenty v tvorbě práva. *Právník*, č. 10, 1979; KNAPP, V. Některé otázky používání formální logiky při tvorbě práva. *Státní správa*, č. 2, 1980; KNAPP, V. Einige Probleme der deontischen Modalität „erlautet“. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 67, 1981; KNAPP, V. Logické otázky vedení sporu a dokazování (Právní eristika). *Právník*, č. 11, 1983; KNAPP, V. Nutnost, možnost a pravděpodobnost v právním myšlení. *Právník*, č. 8, 1985.

⁹² KNAPP, V. K pojmu právní informatiky. *Právník*, č. 3, 1988; KNAPP, V. a kol. *Právo a informace*. Praha, 1988.

⁹³ KNAPP, V. Lékařský experiment na živých lidech (Některé právní aspekty). *Čs. zdravotnictví*, 33, 1985, č. 8–9, s. 359–364.

⁹⁴ KNAPP, V. K pojmu právní informatiky. *Právník*, č. 3, 1988, s. 230.

⁹⁵ KNAPP, V. Zum Widerspruch von Sein und Sollen im Recht. *Recht und Widerspruch. Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität*, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, 6 (1983), s. 649 a násl.; KNAPP, V. Zwischenbeziehungen in der juristischen Logik. *Rechtstheorie*, Beiheft 8, Juristische Logik, Rationalität und Irrationalität im Recht, Hrsg. A.-J. Arnaud, R. Hilpinen, J. Wróblewski, 1985, s. 49–50.

⁹⁶ Viz kupř. KNAPP, V. Některé otázky používání formální logiky při tvorbě práva. *Státní správa*, č. 2, 1980; KNAPP, V. Einige Probleme der deontischen Modalität „erlautet“. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, 67, 1981; KNAPP, V. Co je dovoleno a co je zakázáno. *Právník*, č. 1, 1990.

⁹⁷ KNAPP, V. Co je dovoleno a co je zakázáno. *Právník*, č. 1, 1990, s. 23.

⁹⁸ Tamtéž, s. 26.

⁹⁹ Tamtéž, s. 27.

4. LISTOPAD 1989 A LÉTA NÁSLEDUJÍCÍ

V létě 1989, několik měsíců před Listopadem, v závěru svých pamětí Knapp, ohlížeje se za svým životem v konfrontaci se společenskou skutečností, vyslovuje tragicky znějící sebereflexi: „Poslední léta jsou léty zklamání a nadějí. Není nic příjemného, kdy se člověku na konci jeho života zhroutí pilíře jeho víry.“¹⁰⁰

Listopad, navzdory věku, se stává i pro něj „nadějí“, kromě práce organizační na Ústavu státu a práva a pedagogické na právnické fakultě v Plzni s mimořádným soustředěním pracuje na své „Teorii práva“. Po jejím prvním vydání ve formě skript v roce 1994 na Západočeské univerzitě v Plzni¹⁰¹ v roce následujícím v podstatně přepracované a doplněné podobě vychází „Teorie práva“ v podobě knižní.¹⁰² Knapp zejména nastiňuje svoji představu o vzájemném vztahu filosofie práva a teorie práva: „V současnosti dochází k renesanci právní filozofie i všeobecné státovědy a obecná teorie státu a práva, která obojí nepřipustně směšovala, zmizela ze scény. Přesto však nebyla opuštěna teorie práva ... V této své nové koncepci má své opodstatnění jako vědní disciplína, ve vztahu k filozofii práva, s níž se překrývá, encyklopedická a především zaměřená směrem k výuce právu. Je to tedy vědní a učební obor, který čerpá z právní filozofie, neusiluje však o to, jít do hloubky v řešení jednotlivých právněfilozofických problémů, nýbrž spíše se zaměřuje do šíře. Při svém encyklopedickém charakteru zahrnuje i některé obecné otázky, které přesahují zorné pole právní filozofie, jako jsou otázky tvorby práva, otázky právního jazyka, otázky právní informatiky aj., jakož i otázky pojmoslovné.“¹⁰³ Do centra pojmového aparátu staví pojem svobody a rovnosti: „Kategorie svobody a rovnosti nejsou ovšem ani univerzální ani specificky právní. Jsou to především kategorie filozofické a sociologické a zároveň právní (a také politologické a popř. jiné). ... Kategorie svobody a rovnosti nejsou logicky dokazatelné. V jednotlivých systémech se kladou axiomatically. Nejsou ani kategorie apriorní, nýbrž ve společenských systémech vznikají historicky (a to nepochybně i tehdy, chápou-li se přirozenoprávně) a v oblasti poznání, resp. vědomí vznikají složitou abstrakcí. Tak je tomu i v právu. Lidé se ve skutečnosti nerodí ani svobodní ani rovní. Do stavu svobody a rovnosti jsou uváděni. ... Pojmu ‚svoboda‘ je imanentní anti-nomie nesvobody. Neexistuje totiž neomezená, absolutní svoboda. Každá svoboda je nutně omezena, implikuje své vlastní omezení, takže pojem neomezená (absolutní) svoboda je vnitřně rozporný, je to protimluv (contradictio in adiecto). Princip svobody je totiž nutně spojen s principem rovnosti ..., což znamená, že všichni lidé ve společnosti mají rovnou svobodu, tj. jsou si ve své svobodě rovni. Ze samého pojmu svobody tedy vyplývá, že je omezena stejnou svobodou každého jiného ... Svoboda jedince je omezena nejen svobodou, tj. koneckonců zájmem jiného jedince, ale nezbytně i zájmem obecným. Z toho pak vyplývá, že svoboda člověka je omezena i právní normou, která chrání zájem jiného jedince a vždy též zájem obecný. (Tím je dáno to, že úkolem práva je chránit svobodu člověka a zároveň omezovat ji.) Svoboda lidského chování je ovšem nutně omezena i kauzalitou. Nikdo není svoboděn v tom, aby se choval způsobem,

¹⁰⁰ KNAPP, V. *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha, 1998, s. 249.

¹⁰¹ KNAPP, V. *Teorie práva*. Plzeň, 1994.

¹⁰² KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha, 1995 (dále jen „*Teorie práva*“).

¹⁰³ Tamtéž, s. 7.

který je kauzálně nemožný a nikdo přirozeně nemůže být k takovému chování nucen, resp. povinen. ... Omezení svobody je tedy dvojitý: kauzální a společenský.“¹⁰⁴

U této Knappovy úvahy nelze si nevpomenout na Exupéryho Malého prince. Pamatujte na zamyšlení krále, kterého na své pouti vesmírem Malý princ navštívil?

„Kdybych nařídil generálovi, aby létal od květiny ke květině, jako létá motýl, nebo aby psal tragédii, nebo aby se proměnil v mořského ptáka, a generál by rozkaz neprovedl, čím by to byla chyba?“

„Vaše“, odpověděl pevně malý princ.

„Správně. Je třeba žádat od každého to, co může dát,“ odpověděl král. „Autorita záleží především na rozumu. Poručíš-li svému lidu, aby šel a vrhl se do moře, vzbouří se. Mám právo vyžadovat poslušnost, protože mé rozkazy jsou rozumné.““¹⁰⁵

Knapp precizuje jednak vlastní pojetí pojmu práva a jednak klasifikaci jeho znaků. Předně „první otázka, kterou je třeba se na této cestě zabývat, se týká vztahu práva a moci. ... Při úvahách o ní je především třeba si uvědomit, že moc ... se ve vztahu k právu uplatňuje dvojitým způsobem. Je to především moc přinutit adresáty práva, aby dodržovali právo, tzn. ... vynutitelnost zachování práva. Z hlediska právněfilozofického se ovšem hlavní problém týká moci tvořit právo, tj. stanovit obecně závazná pravidla lidského chování. Moc vynucovat jejich dodržování vyplývá z moci vytvářet je. Tato moc je pro právo nezbytná. Je jeho pojmovým znakem. O tom nelze pochybovat. Bez moci by právo nebylo právem. ... právo nutně implikuje moc. Zároveň ale možno považovat za teoreticky nepochybné, že právo není totožné s mocí. Kdo má moc, ten ještě nemá právo. ... problém vztahu moci a práva je metaprávní, tzn. nelze ho řešit pouze v mezích systému práva. Předpokládá vedle systému práva jiný hodnotový systém ... korektivem práva jako působícího normativního systému nadaného mocí je systém ideální, jenž mocí nadán není, nemůže se proti právu mocensky prosadit. Prakticky lze daný problém řešit jedině autocensurou, resp. autokorekturou moci samé, tj. tím, že v civilizovaném státě si moc sama, tj. v daném případě státní moc, klade meze odpovídající ideálnímu normativnímu systému.“¹⁰⁶ Knapp na tomto místě tedy variuje svoji koncepci „autokorigování“ v případě extrémního napětí mezi platným právem a obecně sdíleným přesvědčením o spravedlnosti.

Podstatu práva spojuje dále s jeho „volním charakterem“ a připojuje konstatování, že „i když tento jeho charakter je očividný, nelze zdaleka říct, že by byl vždy a všemi teoreticky uznáván“, což „záleží na přístupu k pojmu práva. ... Přirozenoprávní pojetí práva ani netvrdí, že vůle je společenským zdrojem práva, ani to nepopírá. Prostě se o to nezajímá. Podobné je stanovisko pozitivistické, které je sice teoreticky právě opačné než přirozenoprávní, ale v této věci koincidují. Pozitivistu ... zajímá jedině quid iuris, tj. to, co stanoví právní norma, nezajímá se ale nikterak o její vznik. Ani pozitivismus tedy nepopírá volní původ práva, ale vztah vůle a práva vylučuje z obzoru právní vědy a ponechává jeho řešení, jakožto problému metanormativního, sociologii.“¹⁰⁷

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 14–16.

¹⁰⁵ A. DE SAINT EXUPÉRY, *Le petit prince*. (1943), Paris, 2006, s. 44.

¹⁰⁶ KNAPP, V. *Teorie práva*, s. 43–44.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 45.

Shrnuje-li znaky práva, za jeho obecně akceptovaný „pořádací princip“ považuje „mětí“, dalším znakem je spojení práva s mocí, tj. státem (z hlediska tvorby i vynuocování, závaznosti), a konečně mezi ně řadí i účel práva a právotvornou vůli.¹⁰⁸

Zkoumaje trvání zákonů z dávných dob středověku ve Velké Británii, klade Herbert L. A. Hart následující otázku: „Jak může být zákon vytvořený dřívějším zákonodárcem, který je už dlouhou dobu po smrti, stále ještě zákonem pro (současnou – pozn. P. H.) společnost?“¹⁰⁹ Hart na danou otázku odpovídá konzistentně v souladu s vlastní koncepcí pojmu práva: „Odpověď na problém ‚Proč je to stále ještě zákon?‘ bude v principu stejná jako odpověď na ... problém ‚Proč už je to právo?‘.“¹¹⁰

Problém trvání práva do právního myšlení vnesl Tomáš Hobbes. Dle něj: „Jestliže si suverén jednoho státu podrobí národ, který až dosud žil pod jinými psanými zákony, a jestliže mu pak vládne týmiž zákony, jimiž se mu vládlo předtím, jsou tyto zákony politickými zákony vítěze, nikoli poraženého státu. Zákonodárcem není totiž ten, z jehož moci byly zákony vydány, ale ten, z jehož moci jako zákony nadále platí.“¹¹¹

Platí-li jako součást současného českého právního řádu celá řada zákonů rakouských, rakousko-uherských, československých (a to až již z období let 1918 až 1939 anebo z let 1945 až 1992), anebo dokonce protektorátních z let 1939 až 1944, je tomu tak na základě tzv. recepčních norem.¹¹² Recepční normou je dán důvod platnosti právních předpisů předchozího státu mocenským suverénem nově vznikajícího, nástupnického státu. Důvod přijímání recepčních norem je zřejmý: zamezit právní entropii, zamezit právnímu vakuu, jehož důsledkem by nevyhnutelně byl stav nejistoty, napětí a konfliktů.

Z pohledu obecně teoretického lze přisvědčit tezi, již na okraj otázky trvání práva vslovil Viktor Knapp: „Podstata věci souvisí s bytím práva. Právní norma, jakmile vznikne, stává se součástí bytí práva a zároveň jako součást práva platí. Je právní normou určitého státu a svým bytím je na něj vázána, zároveň se však odpoutává od zákonodárného orgánu, který ji stvořil, hypostazuje se, tzn. nabývá svého vlastního bytí, které není závislé na existenci jejího tvůrce.“¹¹³

5. NEMO PROPHETA IN PATRIA (MATOUŠ, 13:57)

Ve filosofii práva je přítomno několik přístupů, odvislých od pozice právního filosofa. První reprezentují extraneové, zejména obecní filosofové (kupř. Foucault či Derrida), druhý pak filosofové-právníci, již se rovněž výrazně liší spojením praktických zkušeností a filosofických hledání, jakož i propojením dílčí právnícké orientace a právně-filosofic-

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 46.

¹⁰⁹ HART, H. L. A. *Concept of Law*. (1961). Cit. dle českého překladu: *Pojem práva*. Praha, 2004, s. 73–74.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 74.

¹¹¹ HOBBS, T. *Leviathan*. 1651. Cit dle českého překladu: *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha, 2009, s. 186.

¹¹² Viz čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého; ústavní dekret presidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního řádu, ve znění vyhlášky ministra vnitra č. 30/1945 Sb., o platnosti ústavního dekretu presidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst. čsl., o obnovení právního řádu, a ústavního zákona č. 72/1947 Sb., kterým se mění předpisy o obnovení právního pořádku; čl. 112 odst. 1 a 3 ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, čl. 1 a čl. 3 ústavního zákona č. 4/1993 Sb., o opatřeních souvisejících se zánikem České a Slovenské Federativní republiky.

¹¹³ KNAPP, V. *Teorie práva*, s. 58.

kého bádání (kupř. spojení civilistiky a právní teorie – kupř. Savigny či Jhering, trestního práva a právní teorie – kupř. Radbruch nebo Kaufmann, veřejného práva, zejména pak ústavního a právní teorie, kupř. Weyr, Kelsen, či Alexy, anebo výlučnou právně-teoretickou orientací – kupř. Dreier nebo Raz). Každý z těchto přístupů má své opodstatnění a každý přináší svůj specifický pohled na právo.

Viktor Knapp se vždy hlásil ke svému učiteli, Janu Krčmářovi, byl civilistou a byl jím rád. Civilistický kabát byl ale pro něj příliš těsný, byl právníkem – vědcem výzev a reakcí na podněty, viděl otázky, jež jiní neviděli, systematika právních věd byla pro něj příliš úzká. Otevřel řadu problémů, jež se staly v právní vědě předmětem rozsáhlých diskusí: zmiňme alespoň otázku chápání právní odpovědnosti,¹¹⁴ pojmu systém práva a hlediska jeho utváření, založení oboru právní kybernetiky, později právní informatiky, úvahy o mezích algoritmizace právního myšlení, pochopení zvláštností právního jazyka a právního pojmosloví, jakož i vytváření právního tezauru, vymezení obsahu jednotlivých právně-normativních modalit, především různých alternativ chápání modalit dovolení, a tak by bylo lze pokračovat přes zkoumání logické teorie otázek, definicí, eristiky a teorie argumentace až po právní a etické otázky medicínského experimentu.¹¹⁵ Byl-li jeho kolega, přítel a souputník, Štefan Luby, „velkým systematikem“, Viktor Knapp byl „velkým inovátorem“, osobností vědecky provokující a inspirující.

V právní teorii je obvykle pojem analytické jurisprudence spojován s postavami Johna Austina, Hanse Kelsena či Herberta L. A. Harta, klíčovými reprezentanty právního pozitivismu. Dílo Roberta Alexyho ukazuje, že uvedené označení přesné není. Alexy, jenž se sám označuje za ne-pozitivistu, je tím nejtypičtějším prototypem analyticky postupujícího právního filosofa.¹¹⁶ Měl-li bych charakterizovat právně-filosofickou pozici Knappovu, pozici, jež byla pozoruhodně konzistentní od jeho „Problémů nacistické právní filosofie“ až po jeho „Teorii práva“, použil bych označení analyticky-sociologická právní filosofie. Výstižnou ilustrací Knappovy analytické metody použité ve prospěch syntetického závěru je jeho úvaha o pojmu bezprávi: „pojem ‚bezprávi‘ nelze definovat analyticky, totiž tím, že by jeho implicitní znaky byly učiněny explicitními. Důvod toho je prostý. Pojem ‚bezprávi‘ žádné vyhraněné implicitní znaky nemá. Nezbyvá než jej definovat synteticky, tj. tím, že něčemu přiřadíme definiční znaky zvenčí, že tedy obsah (intenzi) pojmu ‚bezprávi‘ nezjistíme analýzou jeho implicitních znaků, ale vytvoříme konvencionálně, tj. předpokládanou dohodou s recipientem tohoto výrazu.“¹¹⁷

Knappova analyticko-sociologická právně-filosofická pozice měla dva dobové, obecně filosofické kontexty, tím prvním byl marxismus, na zformování vazby ke kontextu jinému se Knappovi už nedostalo času. Zbylo v této souvislosti pouze jeho konstatování: „Historie vyvrátila Marxovo chápání pojmu společenské třídy, takže někteří marxističtí právníci se v posledních letech snažili hledat jiná teoretická východiska. Po pádu komunistických režimů byla marxistická teorie práva, která i u nás byla po dobu více než čtyřiceti let zcela dominantní, opuštěna.“¹¹⁸

¹¹⁴ KNAPP, V. Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu. *Stát a právo*, I, 1956.

¹¹⁵ Knappovy práce k uvedeným tématům byly již v poznámkách uvedeny.

¹¹⁶ Viz ALEXY, R. *Begriff und Geltung des Rechts*. 2. Auflage, Freiburg – München, 1994. Slov. překlad: R. Alexy, *Pojem a platnost práva*. Bratislava, 2009.

¹¹⁷ KNAPP, V. *Teorie práva*, s. 90.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 4.

Jevem, jenž patří mezi jevy prokletí střední Evropy, patří skepse, negativismus, nihilismus. Patří mezi ně diskontinuita, pravidelné a nekonečné opakování začátků, odmítní kontinuity, přesněji řečeno, odmítnutí nalézání proporcí mezi ní, mezi kontinuitou a mírou její negace. Odpověď, či reakce na toto prokletí již není úkolem mé generace. Její hledání bude pro generaci příští hledáním anebo míjením se s idejemi, jakož i kontexty, v nichž se ony ideje rodily, velikých osobností české právní filosofie předchozího století, mezi kterými ční monumentální postava Viktora Knappa.

Článek je rozšířenou a doplněnou verzí příspěvku předneseného na konferenci věnované 100. výročí narození Viktora Knappa dne 12. 12. 2013.

prof. JUDr. Pavel Holländer, DrSc.

Fakulta práva Paneurópské vysoké školy

Pavel Holländer

Legal Philosopher Viktor Knapp: between Transience and Continuance

Abstract: Birth centenary celebration of Viktor Knapp is the reason for reminder of his work in the field of philosophy of law. Knapp was interesting for civil law, for philosophy and theory of law, for legal logic, for legal informatics. He formulated a lot of fundamental legal questions, e.g. question of understanding of responsibility, question of legal system. He grounded a branch of legal informatics in Czech legal thinking, analyzed legal language, legal argumentation, etc. Typical for Knapp was an analytical and sociological approach to philosophy of law. He responded by it on the philosophical challenges, e.g. on the conflict between positive and nature law similarly as H. Hart with the concept of self-correction of unjust in law.

Key words: analytical and sociological approach to philosophy of law, self-correction of unjust in law, Nazi philosophy of law, Marxist philosophy of law